

Крижановська В. П.,

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв

«ПУАНТОВАНІСТЬ» ЯК СТИЛЬОВА РИСА ТА ОСНОВНА ОЗНАКА НОВЕЛІСТИЧНОЇ КОМПОЗИЦІЇ (на матеріалі німецькомовної новели)

У статті розглянуто «пуантованість» як стильову рису та основну ознаку новелістичної композиції. Розмежовано поняття «пуант» і «кульмінація». На матеріалі німецькомовної новели встановлено, що реалізація стильової риси «пуантованість» проявляється на рівні таких типів висунення як «ошукане очікування», «зчеплення», «конвергенція».

Ключові слова: ефект ошуканого очікування, зчеплення, конвергенція, кульмінація, новела, пуант, тип висунення.

В статті рассмотрена «пуантированность» как стилевая черта и основной признак новеллистической композиции. Разграничены понятия «пуант» и «кульминация». На материале немецкоязычной новеллы установлено, что реализация стилиевой черты «пуантированность» проявляется на уровне таких типов выдвижения как «обманутое ожидание», «сцепление», «конвергенция».

Ключевые слова: эффект обманутого ожидания, сцепление, конвергенция, кульминация, новелла, пуант, тип выдвижения.

The article deals with the using of «pointe» as a stylistic feature and the main sign of the composition of a short story. The concepts of «pointe» and «culmination» were defined. The language material is presented by the German short story. The implementation of the stylistic features of «pointe» is manifested by such types of nomination as a «deceived expectation», «clutch», «convergence».

Key words: the effect of a deceived expectations, clutch, convergence, culmination, short story, pointe, the type of nomination.

Останні десятиріччя розвитку вітчизняної науки були відзначені посиленням інтересу до вивчення творів малої форми у контексті лінгвостилістичного аналізу. Разом з тим актуальність дослідження німецькомовної новели продиктована тим, що і сьогодні у світовій лінгвістиці не існує фундаментальних досліджень цього типу тексту, у поодиноких розвідках мають місце лише фрагментарні спроби висвітлення цього питання. Об'єктом дослідження виступає німецькомовна новела як тип тексту. Предметом дослідження є стильова риса і водночас основна ознака новелістичної композиції – «пуантованість».

Мета нашої роботи полягає у дослідженні лінгвостилістичної підсистеми німецькомовної новели як типу тексту. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: провести аналіз стильової риси «пуантованість» як однієї з основних ознак змістово-формального рівня типу тексту новели, встановити її основні ознаки у композиційно-стилістичній структурі тексту; дослідити типи та засоби вираження пуантованості у німецькомовній новелі.

Питання структурної організації новели як типу тексту вже довгий час привертає увагу лінгвістів. У новелістичній композиційній структурі багато дослідників виокремлюють несподіваний поворот [3; 8; 9] або сюжетний наголос [16]. У свою чергу низка дослідників характеризує це явище як «пуант» [4; 10; 14; 18; 19]. Під пуантом розуміють гострий заключний ефект [10], потужний акцент на закінченні [19, с. 170], гостродраматичне завершення сюжету, найвищий вияв розв'язання конфлікту, семантичної градації [7, с. 296]. Цим терміном також позначають такий момент у композиції, який специфічно поєднує всі тематичні й сюжетні елементи та надає епізоду характер закінченості з можливістю деякої кваліфікації епізоду в його відірваності, замкненості, хоча б ця кваліфікація не була ніде словесно сформульована [4, с. 29].

У контексті лінгвістичного аналізу новели поряд з пуантом важливе місце посідає кульмінація як неодмінна ознака композиційної структури цього типу тексту [1; 2; 5; 6]. Під кульмінацією розуміють важливий елемент сюжету: вирішальне, найгостріше зіткнення сил, які ведуть боротьбу, момент найвищого напруження в розвитку змальованих у творі подій [13]. Кульмінаційний пункт являє собою опис якоїсь переломної події в житті персонажа, результатом якої є максимальне розкриття його внутрішнього світу, сутності характеру, безпосередньо пов'язаних з головною проблемою твору [20].

На думку Л. С. Піхтовнікової, характер кульмінації може бути різним. Найбільш яскраво виражена кульмінація, як вершина конфлікту, вирішальний момент зіткнення протидіючих сил, можлива лише у творах з антагоністичними персонажами. У творах, в яких полярні персонажі відсутні, кульмінація замінюється найвищою точкою розвитку безконфліктної дії [11, с. 31].

Отже, пуант – це стилістичним прийом, що сприяє неочікуваному вирішенню сюжету і порушує очікування адресата. Пуант готує кульмінацію, а кульмінація в свою чергу створює умови для швидкої / поступової розв'язки. Розв'язка – це вирішення конфлікту, показ наслідків конфлікту / конфліктів, остаточне вирішення долі персонажів. Оскільки змістова композиція новели побудована як підготовка до несподіваної розв'язки описуваних подій, «пуантованість» є саме тією ознакою композиційно-стилістичної структури, яка докорінно змінює подальший хід подій. «Пуантованість» є стильовою рисою, притаманною саме типу тексту новели, а пуант є головним композиційно-стилістичним прийомом.

В основі пуанту лежить ефект несподіванки, який реалізує ефект ошуканого очікування. Проте ця реалізація можлива лише за умови знання адресатом інформації тексту, тобто у контексті прочитаного. Виразним місцем тексту у сприйнятті читача відповідає категорія здивування. Читач дивується, що дана кодифікована система несе у собі протиріччя, що вона виявляється багатозначною [12, с. 269]. У цьому випадку ефект ошуканого очікування обумовлений відхиленням не від мовної норми, а від норми конкретного повідомлення.

Для прикладу наведемо декілька уривків з новел Генріха Клейста «Маркіза О»: ««Der Graf F...», sprach er, «ist vorgefahren und läßt sich anmelden. « – «Der Graf F...!» riefen beide zugleich, von einer Art der Bestürzung in die

andre geworfen. « [17, с. 190]; Клеменса Брентано «Повість про славного Касперла і гожу Аннерль»: «*Da schrie er: «Gott sei mir gnädig!» und fiel auf die Leiche hin zur Erde; «tötet mich, tötet mich, ihr Menschen; ich habe sie verführt, ich bin ihr Mörder!»*» [17, с. 56]; Людвіга Тіка «Білявий Екберт»: «*Sie stand auf und ging nach ihrer Kammer. Walther wünschte ihr mit einem Handkusse eine gute Nacht, und sagte: «Edle Frau, ich danke Euch, ich kann mir Euch recht vorstellen, mit dem seltsamen Vogel, und wie ihr den kleinen Strohmian füttert.»*» [17, с. 85]; Томаса Манна «Тоніо Крегер»: «*Da geschah dies auf einmal: Hans Hansen und Ingeborg Holm gingen durch den Saal.*» [17, с. 736]. Як бачимо, у деяких новелах автор сам підкреслює події, які є переломними у контексті всього твору.

Говорячи про німецькомовну новелу, можна стверджувати, що у деяких творах має місце двухподійна кульмінація. Це явище ми можемо простежити на матеріалі новели Артура Шніцлера «Новела-сон». В ній розповідається про життя лікаря Фридоліна. Він образився на дружину за те, що вона розповіла йому про свої юнацькі фантазії, розчарувався в своєму житті і шукає пригод. Останні не примушують себе чекати, і зрештою Фридолін опиняється на таємному маскарадї, один у лігві ворогів. Сумніви Фридоліна щодо своєї подальшої долі є моментом найвищої напруги і складають першу кульмінацію новели. Смертельної небезпеки вдається уникнути лише завдяки таємній незнайомці, яка ладна віддати життя заради нього: «*«Laßt ihn», sagte die Nonne, «ich bin bereit, ihn auszulösen.*»» [17, с. 798]. Цей момент вміщує в собі пуант, несподіваний поворот сюжету, за яким поступово йде розв'язка.

Друга кульмінація настає тоді, коли у пошуках незнайомки, яка врятувала його життя Фридолін приходять до моргу: «*...er wußte: auch wenn das Weib noch am Leben war, das er gesucht, das er verlangt, das er eine Stunde lang vielleicht geliebt hatte, und, wie immer sie dieses Leben weiter lebte – was da hinter ihm lag in der gewölbten Halle, im Scheine von flackernden Gasflammen, ein Schatten unter andern Schatten, dunkel, sinn- und geheimnislos wie sie –, ihm bedeutete es, ihm konnte es nichts anderes mehr bedeuten als, zu unwiderrufflicher Verwesung bestimmt, den bleichen Leichnam der vergangenen Nacht.*» [17, с. 824].

Цей уривок побудований на основі таких типів висунення, як «зчеплення» (прояв східних елементів у східних позиціях) і «конвергенція» (скупчення стилістичних прийомів в одному місці). Тип висунення «зчеплення» проявляється в синтаксичному паралелізмі (*auch wenn das Weib noch am Leben war, das er gesucht, das er verlangt, das er eine Stunde lang vielleicht geliebt hatte* – однакова синтаксична побудова відрізків речення) та семантичному паралелізмі (*gesucht, verlangt, geliebt* – семантичний паралелізм, представлений ситуативними синонімами). Тип висунення «конвергенція» проявляється через клімакс (*gesucht, verlangt, geliebt*), анафору (*das er gesucht, das er verlangt, das er eine Stunde lang vielleicht geliebt hatte* – повтор лексем), яка водночас містить у собі займенникове замінування (*das* замість *das Weib*). Далі йде інверсія (*was da hinter ihm lag in der gewölbten Halle*) і займенникове замінування (*was* замість *das Weib*). Мають місце епітети (*in der gewölbten Halle, von flackernden Gasflammen; dunkel, sinn- und geheimnislos*) та повтор лексеми (*ein Schatten unter andern Schatten*). Заклучна частина речення знову демонструє синтаксичний паралелізм (*ihm bedeutete es, ihm konnte es nichts anderes mehr bedeuten*). Конвергенція представлена анафорою (повтор лексеми *ihm*), епіфорою (повтор лексеми *es*) та серією епітетів (*zu unwiderrufflicher Verwesung bestimmt, den bleichen Leichnam der vergangenen Nacht*).

Так відчуває ситуацію головний персонаж новели. Цей епізод складає кульмінацією новели, проте не являється пуантом. Уривок побудовано на основі антитези (протиставлення понять, образів). Любов не виключає смерті. Кохана жінка виявляється лише сном, трупом. Антитеза «мрія – життя» виявляється хибною. Мрії не виключають життя, бо мрії і є частина життя. Отже, у композиційній структурі новели має місце двухподійна кульмінація.

Новела Гюнтера Грасса «Кішка і миша», в протилежність новелі Артура Шніцлера «Новела-сон», має у своїй композиційній структурі подвійний пуант і одну кульмінацію. Дія новели розгортається навколо Іоахіма Мальке. Колись простий хлопчина-гімназист, а тепер унтер-офіцер гітлерівської армії, він приїхав додому у відпустку і хоче прочитати промову у залі своєї школи. Проте директор не дає на це своєї згоди. Ображений Мальке лупцює директора і через це пропускає потяг до своєї службової частини:

«Bevor er einstieg, rief ich: «Wie lange hast Du eigentlich noch Urlaub?» Und der Große Mahlke sagte aus der Tür des Anhängers heraus: «Mein Zug fuhr vor viereinhalb Stunden und wird jetzt, wenn nichts dazwischengekommen ist, kurz vor Modlin sein.» [17, с. 1018].

Цей момент є першим пуантом. Цікаво, що для його зображення автор використовує пряме діалогічне мовлення, тоді як увесь текст новели побудований на основі авторської мови з рідким вкрапленням міні-діалогів.

Другим пуантом, після якого йде кульмінація, виступає момент занурення Мальке у воду. Згодом стає зрозумілим, що хлопець, розуміючи усі наслідки свого вчинку, вкоротив собі віку:

«Pilenz, mit dem Büchsenöffner in hämmernder Faust, rief: «Komm wieder rauf, Mensch! Du hast den Büchsenöffner oben gelassen, den Büchsenöffner...» Pausen nach wilden, dann rhythmisch geordneten Schlägen und Schreien. Konnte leider nicht morsen, hämmerte: zweidrei zweidrei. Machte mich heiser: «Büch – sen – öffner! Büch – sen – öffner!» [17, с. 1027].

Наведений уривок починається типом висунення «конвергенція», яка включає в себе інверсію (*Pilenz, mit dem Büchsenöffner in hämmernder Faust, rief* – далеко відтягнутий від початку присудок), повтор лексеми (*Du hast den Büchsenöffner oben gelassen, den Büchsenöffner...*). Далі йде еліптичне речення (*Pausen nach wilden, dann rhythmisch geordneten Schlägen und Schreien.* – відсутній присудок). Мають місце епітети (*Pausen nach wilden, dann rhythmisch geordneten Schlägen und Schreien.*), ситуативні синоніми (*Schlägen und Schreien*), повтор лексем (*zweidrei zweidrei; Büch – sen – öffner! Büch – sen – öffner!*), еліптичні речення (*Konnte leider nicht morsen, hämmerte: zweidrei zweidrei. Machte mich heiser* – відсутній підмет). Тип висунення «зчеплення» проявляється в синтаксичному паралелізмі (*Konnte leider nicht morsen, hämmerte: zweidrei zweidrei. Machte mich heiser*). Для зображення другого пуанту і кульмінації автор використовує нехарактерний для усієї новели прийом – недіалогічне пряме мовлення.

Серед німецькомовних новел зустрічаються і такі, які вміщують у собі подвійний пуант та подвійну кульмінацію. Для прикладу охарактеризуємо новелу Мартіна Вальзера «На повному скаку». У цій новелі розповідається

про дві подружні пари. Два товариша дитинства випадково зустрілися на відпочинку. Обидва вдають з себе не тих, ким вони є насправді. Хельмут ненавидить Клауса за те, що той постійно лізе йому в душу і нагадує про юнацькі роки, які він прагне забути, і приховує свій внутрішній світ за допомогою байдужості. Клаус за маскою весілля, безтурботності та підвищеної активності приховує невпевненість в собі і своєму шлюбі. Перший пуант і разом з тим кульмінація настає тоді, коли під час прогулянки на яхті Клаус вступає у боротьбу зі стихією. Хельмут, боючися за своє життя, скидає Клауса за борт:

«*Als Helmut sah, daß die über Bord laufende Wellen jetzt gleich ins Cockpit schlagen würden, stieß er mit einem Fuß Klaus Buch die Pinne aus der Hand. Jetzt passierte alles gleichzeitig. Das Boot schloß wieder in den Wind. Klaus Buch stürzte rückwärts ins Wasser.*» [17, с. 1073]. Хельмут повністю розкриває свою натуру, демонструє презирство до Клауса.

Друга кульмінація відображає довгий монолог дружини Клауса Хелени. У момент найвищої напруги, коли вона «зриває маски» і розповідає правду про життя свого «загиблого» чоловіка, з'являється сам Клаус. Його несподівана поява у той час, як усі вважають його загиблим, і є другим пуантом:

«*Es klopfte. Helmut rannte zur Tür. Frau Zürn. Da sei ein Herr, der seine Frau abholen wolle. An ihr vorbei, an Helmut vorbei, trat Klaus Buch in die Wohnung.*» [17, с. 1083].

Цей уривок містить у собі тип висунення «конвергенція», який представлений номінативним реченням (*Frau Zürn.*), анафорою (*An ihr vorbei, an Helmut vorbei* – повтор лексеми), епіфорою (*An ihr vorbei, an Helmut vorbei* – повтор лексеми), інверсією (*An ihr vorbei, an Helmut vorbei, trat Klaus Buch in die Wohnung.* – далеко відтягнутий від початку підмет).

І пуант, і кульмінація є важливими елементами новелістичної композиції. У самій природі пуанта як прийому, що порушує передбачуваність, закладено ошукане очікування. Окрім того, пуант зазвичай містить у собі типи висунення «зчеплення» та / або «конвергенція», в основі яких можуть лежати будь-які з відомих нам тропів або стилістичних фігур. Пуант являє собою несподіваний, неочікуваний поворот сюжету у той час, як кульмінація слугує для зображення моменту найвищого піднесення, напруження, розвитку конфлікту. Кульмінація ще раз ставить проблему в оновленому, більш узагальненому вигляді. Проте, якщо кульмінація, як елемент композиційно-стилістичної структури, характерна для багатьох типів тексту, то така композиційно-стилістична ознака та стильова риса як «пуантованість» вирізняє саме новелу як таку з-поміж інших суміжних типів тексту.

До найближчих перспектив системного лінгвістичного дослідження німецькомовної новели можна віднести створення її системно-структурної моделі з урахуванням трьох рівнів композиційної структури: змістового, формального і змістово-формального.

Література:

1. Беренвальд Е. Е. Темпоральная сетка «качели» в новелле / Е. Е. Беренвальд // Личность, речь и юридическая практика : межвузовский сб. научных трудов / [гл. ред. Е. И. Дулимов]. – Ростов-н/Д : ДЮИ, 2005. – №8. – С. 24-28.
2. Беренвальд-Райш Е. Е. Темпоральная сетка немецкоязычной новеллы (на материале произведений XIX-XX вв.) : автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка», 10.02.04 «Германские языки» / Е. Е. Беренвальд-Райш. – Ростов-на-Дону, 2010. – 24 с.
3. Берковский Н. Я. Романтизм в Германии / Н. Я. Берковский. – Л.: Худ. литература, 1973. – 568 с.
4. Кенигсберг М. Об искусстве новеллы : Заметки / М. Кенигсберг // Корабль : Лит.-худ. двухнедельник. – 1923. – № 7-8. – С. 28-30.
5. Коваленко В. И. Современная новелла ГДР как тип текста в лингвостилистическом аспекте : автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. И. Коваленко. – М., 1981. – 23 с.
6. Левченко М. Н. Темпорально-локальная архитектура художественных текстов различных жанров : дисс. на соиск. науч. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / М. Н. Левченко. – М., 2003. – 449 с.
7. Літературознавча енциклопедія [авт. -уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 [2] с.
8. Мелетинский Е. М. Историческая поэтика новеллы / Е. М. Мелетинский. – М. : Наука, 1990. – 279 с.
9. Михайлов А. В. Новелла / А. В. Михайлов // Клэ. – М., 1962. Стовп. 306-308 [5].
10. Петровский М. А. Морфология новеллы / М. А. Петровский // *Ars poetica* : сб. статей / [под. ред. М. А. Петровского]. – М. : ГАХН, 1927. – С. 70-110.
11. Пихтовникова Л. С. Композиционно-стилистические особенности стихотворной басни (на материале немецких стихотворных басен 18 в.) : дисс. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04. «Германские языки» / Л. С. Пихтовникова. – К., 1992. – 338 с.
12. Славинский Я. К теории поэтического языка / Я. Славинский // Структурализм: «за» и «против» : сб. статей. – М. : Прогресс, 1975. – С. 256-277.
13. Словник літературознавчих термінів / Лесин В. М., Пулинець О. С. – К. : Радянська школа, 1965 [Електронний ресурс] / Лесин В. М., Пулинець О. С. // Режим доступу: <http://lib.misto.kiev.ua/UKR/SLOVNYK/kulminacija.txt>
14. Фащенко В. В. Вибрані статті / В. В. Фащенко. – К. : Дніпро, 1988. – 373 с.
15. Шкловский В. Б. Стрoение рассказа и романа / В. Б. Шкловский // О теории прозы. – М. : Круг, 1925. – С. 56-69.
16. Эйхенбаум Б. М. О. Генри и теория новеллы / Б. М. Эйхенбаум // Литература: Теория. Критика. Полемика. – Л. : Прибой, 1927. – С. 166-209.
17. Das große deutsche Novellenbuch : [mit einem Vorwort von Effi Biedrzyński]. – Düsseldorf : Albatros Verlag. – 1085 s.
18. Deloffre F. La nouvelle / F. Deloffre // Littératures et genre littéraires / Par J. Bessière et al. – Paris, 1978. – P. 77.
19. Sierotwiński S. Słownik terminów literackich. – Wrocław, 1966. – S. 170.
20. Web-multimedia encyclopedia William Shakespeare (1564-1616) and Renaissance [Idea: A. Spivakovskiy; Materials: E. Spivakovskaya], 2011 [Электронный ресурс] / А. Spivakovskiy, Е. Spivakovskaya // Режим доступа : http://shakespeare.ksu.ks.ua/index.php?option=com_glossary&Itemid=101&letter=%D0%9A&page=2